

MEÂNÎ İLMİ BAĞLAMINDA ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM VE CEVAP ÜSLÛBU

Enes ERDİM*
Ayşe MEYDANOĞLU**

Öz

Bu çalışmada Arap dilinin önemli konularından biri olan istifhâm ve cevap uslûbu, meânî ilmi bağlamında ele alınmış, önemine binaen istifhâm edatlarıyla ilgili tafsilatlı bilgiler verilmiş ve bunların cevabında kullanılan ifadelere değinilmiştir. Bu doğrultuda 'hemze', 'hel', 'mâ', 'men', 'eyyu', 'kem', 'eyne', 'metâ', 'keyfe', 'eyyâne' ve 'ennâ' gibi soru edatlarının kullanım alanları incelenmiştir. Hemze'nin hem tasdik hem de tasavvur, diğer soru sözcüklerinin sadece tasavvurî bilgiyi sorguladığı açıklanmıştır. Yine soru edatının çeşidine göre şekillenen cevap cümleleri içinde yer verilen 'neam', 'belâ', 'ecel', 'inne', 'iy', 'celel' ve 'ceyri' edatları irdelenmiştir. 'Celel' ve 'ceyri' kelimelerinin diğerine oranla çok daha az kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İstifhâm uslûbu, cevap, soru edatları, Arap dili, meânî ilmi.

The Style of the Question and Its Answer in the Framework Of the 'Ilm al-Ma'ani in Arabic

Abstract

In this work, the style of the question and its answer, which is one of the most important Arabic topics was dealt with in the framework of the 'ilm al-ma'ani and because of its importance, the question words were explained in detail and adressed the terms that were used in its answers. In this context, the field of using of the question words such as *al-hamza*, *hal*, *ma*, *men*, *eyyu*, *kem*, *meta*, *keyfe*, *eyyane* and *enna* were studied. It was explained that Hamzah examines tasawwuri and approval/tasdiki knowledge and the rest of the question words ask only about the knowledge of approval. And the question words such as *naam*, *bela*, *ecel*, *inne*, *iy*, *celel* and *ceyri*, which are used in sentences that are formed according to the question words were studied. It appears that the words *Jalal* and *Jir* are the most used terms when compared with the other ones.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-mail: eerdim@firat.edu.tr

** Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-mail: ameydanoglu@firat.edu.tr

Key words: The style of the istifham, the answer, the prepositions of question, Arabic language, 'ilm al-ma'ani.

Giriş

Arap belagatinin önemli bir bölümünü teşkil eden Meânî¹, ifadenin muktezayı hale uygun olması için göz önünde bulundurulması gereken kuralları belirleyip ortaya koyan ilim dalıdır. Böylelikle kişi maksadını ifade ederken cümlenin öğelerinin dizilimi bağlamında önde veya sonra gelmesi, cümleden düşürülmesi veya zikredilmesi, sözün uzatılması ya da kısa tutulması, cümlenin yargı ifade edip etmemesine bağlı olarak haberî veya inşâî biçiminde getirilmesi gibi konuların farkında olur. Böylelikle ifadelerini yerli yerinde kullanarak hataya düşmekten sakınır.

Meânî ilminde cümleler genel olarak haberî ve inşâî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Haberî cümle, doğrulanıp yalanlanabilen, dolayısıyla hüküm bildiren ifadelerdir. İnşâî cümle ise doğru ya da yanlış olduğuna ilişkin bir yargıda bulanamadığımız ibarelerdir.² İnşâî cümle, kendi içinde övgü ve yergi sözleri, taaccüp fiilleri, yemin lafızları gibi gayr-i talebi; emir, nehiy, temenni ve istifhâm gibi talebi olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilmektedir. Belagat âlimleri daha çok talebî inşâ cümlelerini konu edinmişlerdir.

Talebî inşâ konularından biri de istifhâm ve bu doğrultuda ortaya konan cevap üslûbudur. Sorulan konuya bağlı olarak farklı edatlar kullanılmakta ve soru üslûbu değişiklik arz etmektedir. Bu bağlamda cevap üslûbu da biçimlenerek o doğrultuda cevap kelimeleri kullanılmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, önemine binâen istifhâm ve cevap üslûplarını geniş bir şekilde ele alacağız.

1. İstifhâm Üslûbu

İstifhâm, bir şeyin görüntüsünün zihinde oluşmasını istemektir. Bu görüntü -ister olumlu ister olumsuz anlamda olsun- iki şey arasındaki nispetten kaynaklanıyorsa tasdik, değilse tasavvur diye adlandırılmaktadır.³ Dolayısıyla tasavvurla, herhangi bir varlığın, bir yargı ortaya konmadan ele alınması kastedilir.

¹ Arap belagati, birçok aşamadan geçtikten sonra olgunlaşıp Sekkâki'nin de önemli katkılarıyla kavramsal çerçevesini bularak yerleşik hale gelmiş, müteahhirun âlimlerince meânî, beyân ve bedi adıyla üç temel başlık altında incelenir olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. el-Merâgî, Ahmed Mustafa, *Tarîhu Ulûmi'l-Belâğa ve Tarîfu bi Ricâlihâ*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kahire, 1950, s. 9 vd., Kırkız, Mustafa, *Arap Belâgat Tarihi ve Gelişim Aşamaları*, Beyan Yay., İstanbul, trs., s. 53 vd, Özdoğan, M. Akif, "Arap Dilinde Muhâtabı İkna Etme Açısından Haberî Cümlede Tekîd Edatlarının Rolü", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (2011), s. 1- 32.

² Sekkâki, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrut, 1407/ 1987, c. I, s. 164, 165.

³ Sekkâki, *Miftâh*, c. I, s. 308.

Örneğin kartal hakkında herhangi bir yargıda bulunmaksızın sadece görüntüsü zihinde belirirse tasavvurdan, bu kartaldır ya da bu kartal değildir, gibi bir yargıda bulunulması halinde ise tasdikten söz edilir. Buna göre tasavvurda nispet olmaksızın sadece tasvir bulunurken, tasdikte ise hem nispet hem de hüküm bulunmaktadır.

Meâni ilmi bağlamında istifhâm sözcüklerini hem tasdik hem tasavvur için, sadece tasdik için ve yalnızca tasavvur için kullanılanlar diye üç başlık altında incelemek mümkündür.

1.1. Tasdik ve Tasavvur İçin Kullanılan İstifhâm Edâtı

Hem tasavvur hem de tasdik anlamını sorgulamak için getirilen istifhâm edatı hemzedir. Konunun ana gövdesini teşkil eden ve en kapsamlı kullanıma sahip olan hemze harf olarak değerlendirilmektedir. Cümlede ise irâba yönelik bir görev üstlenmemektedir.⁴

Hemze *أَقَامَ زَيْدٌ* /Zeyd kalktı mı? ve *أَزَيْدٌ قَامَ؟* /Zeyd mi kalktı? gibi ifadelerde tasdik için getirilir. Bu örneklerde öncelikle Zeyd, kıyâm sözcükleri ve nispet tasavvur edilmekte *زَيْدٌ* ile kıyâm arasında nispetin gerçekleşip gerçekleşmediği sorulmaktadır. Kalktı veya kalkmadı cevabıyla tasdik meydan gelmiş olmaktadır. Dolayısıyla soran kişi iki kelime arasındaki nispetten haberdar olmakla birlikte olumlu veya olumsuz anlamda söz konusu nispetin belirlenmesini istemektedir.⁵

أَدْبَسَ فِي الْإِنَاءِ أَوْ عَسَلٌ /kapta pekmez mi yoksa bal mı var? diye sorulunca ise müsnedun ileyhin tasavvuru *أَبَى الْحَابِيَّةِ دَبْسَكَ أَيْ الرِّقِّ* /pekmezin kapta mı tulumda mı, denildiğinde ise müsnedin tasavvuru kastedilir. Yine *أَزَيْدٌ قَامَ؟* /Zeyd mi kalktı? gibi bir soruyla fâilin tasavvuru sorulabilir. Yine mef'ûlun tasavvuru için *أَعْمَرُوا عَرَفْتُ؟* /Amr'ı tanıdın mı? denilir. Bundan dolayı bu gibi yerlerde hemzenin terkedilerek tasdik için kullanılan *لَهْلٍ*'in getirilmesi çirkin karşılanmıştır.⁶

Hemze ile gerçekleştirilen soru üslûbunda mes'ûlun an/ soru sorulan şey hemzeden sonra gelir. Dolayısıyla *أَضْرَبْتَ زَيْدًا؟* denildiğinde Zeyd'in dövülüp dövülmediği konusunda şüpheye düşüldüğü zaman bunu netleştirme amaçlı bu soru getirilirse istifhâm ile tasdik kastedilmiş olur. Bu örnekte müsnedin tasavvuru da düşünülmüş olabilir. Bu durumda bir fiilin Zeyd'le alakalandığı bilinmekte ancak *ضَرَبَ* /dövme veya *إِكْرَامٌ* /ikram gibi eylemlerden hangisinin meydana geldiği

⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, c. I, s. 308; İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, thk. Abdullâtif Muhammed el-Hatîb, es-Silsiletu't-Turasiyye, Kuveyt, I. Baskı, 1461/ 2000, c. I, s. 82; Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Me'âni'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, I. Baskı, Ummân, 1420/ 2000, c. IV, s. 232.

⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 70.

⁶ Teftâzânî, Mesud b. Ömer, *Muhtasaru'l-Me'âni*, Mektebetu'l-Büşrâ, Pakistan, 1431/ 2010, c. I, s. 395- 396.

bilinmemektedir. Yine mesulun anının hemzeden sonra geldiği gerçeğinden yola çıkarak أَأَنْتَ ضَرَبْتَهُ / *Sen mi Zeyd'i dövdün*, örneğinde fâilin أَزَيْدًا ضَرَبْتَهُ / *Zeyd'i mi dövdün?* ifadesinde mefûlun sorulduğu anlaşılmaktadır.⁷

Hemze bazen gerçek soru anlamını ifade etmeden başka manalara vurgu yapmak için getirilir. Bunların en önemlilerinin aşağıdaki manalar olduğu görülmektedir:

a. *Tesviye: Eşitlik.* سَوَاءٌ عَلَيَّ أَحَضَرْتَ أَمْ غَبَيْتَ / *Gelmen ya da gelmemen benim için aynıdır*, ifadesinde hemze soru için getirilmemiş, aksine kendisinden sonra gelen ifadeyle birlikte inşâ değil ihbâr içeriği taşımaktadır. Nitekim bu ifade yargı içermekte, potansiyel olarak yalanlanma veya doğrulanmaya müsait olmaktadır.⁸

Tesviye anlamına gelen hemze سَوَاءٌ وَمَا أَيْبَالِي وَمَا أَدْرِي , gibi ifadelerden sonra görülür. Hemzenin dâhil olduğu cümlelerin kaldırılıp yerine mastar getirilebilmesi durumunda hemzenin tesviye manasında olduğuna hükmedilir.⁹ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ / *Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.*¹⁰ âyetinde hemze tesviye anlamında kullanılmıştır.

b. *İnkâr,* أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا / *Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırda da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorsunuz*¹¹ âyetinde hemze inkâr anlamında gelmiştir. Bir şeyin meydana geldiğini iddia eden kimsenin tezini çürütmek için gerçekleşen inkâr, iptal maksatlı; kınanması, azarlanması gereken bir fiilin inkârı ise tevbih amaçlıdır. Bu iki çeşit inkâr hemzeye özgüdür. Bu bağlamda فَاسْتَفْتِهِمُ الرِّبَاكَ / *(ey Muhammed) onlara sor. Kız çocukları Rabbinin de erkek çocukları onların mı?*¹² âyetinde inkâr iptal için, قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ / *İbrahim şöyle dedi: "Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz"*¹³ âyetinde ise tevbih amaçlıdır.¹⁴

c. *Takrîr,* sorulan şeyin ispatı içindir. Bazılarına göre bu anlam أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ / *Allah kuluna yetmez mi?*¹⁵ âyetindeki gibi لَمْ , مَا لَيْسَ ya da لَمَّا gibi herhangi bir nefy edatının bulunduğu olumsuz cümlelerde görülür. Bazılarına göre hem nefy hem de isbât cümlelerinde de hemze bu anlamda gelebilir. Dolayısıyla

⁷ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*, c. I, s. 395- 397.

⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 90.

⁹ Sâmerrâî, *Me'ânî'n-Nahv*, c. IV, s. 232.

¹⁰ Münafikûn, 63/6.

¹¹ İsrâ, 17/40.

¹² Saffât, 37/ 149.

¹³ Saffât, 37/ 95.

¹⁴ Sâmerrâî, *Me'ânî'n-Nahv*, c. IV, s. 234.

¹⁵ Zümer, 39/36.

muhatabını Zeyd'in dövdüğünü bilen kimsenin *هَلْ أَضْرَبْتَهُ؟* ve *هَلْ أَضْرَبْتَهُ زَيْدًا؟* demesi bu anlamdadır.¹⁶

Hemze ayrıca küçümsemek¹⁷, emir¹⁸, taaccüp¹⁹, istibtâ²⁰, tahzîr²¹, teşkîk²², teşvik²³, nefy²⁴ anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2. Sadece Tasdik İçin Kullanılan İstifhâm Edatı

Sadece tasdik anlamında kullanılan *هل* 'dir. *هل* de harf olup cümle içinde irabı yoktur. Hem isim hem de fiil cümlesinde *هل* tasdik için kullanılır. Dolayısıyla *هَلْ قَامَ زَيْدٌ؟* /*Zeyd kalktı mı*, ifadesinin gayesi Zeyd için kıyamın gerçekleşip gerçekleşmediğini tasdik yoluyla öğrenmektir. *هلْ عَمَرُو قَاعِدٌ؟* /*Amr oturan mıdır?* ifadesinde oturma işinin Amr'da gerçekleşip gerçekleşmediğini isim cümlesi yoluyla tasdik ettirme amaçlanmıştır.²⁵

هل edatı basit ve mürekkeb olmak üzere iki kısma ayrılır. Basit *هل* ile *هَلْ الْحَرَكَةُ* ile *هَلْ الْحَرَكَةُ دَائِمَةٌ أَوْ لَا دَائِمَةٌ* /*hareket var mıdır yok mudur*, örneğinde olduğu gibi bir şeyin varlığı veya yokluğunun bilgisi istenir. Mürekkeb *هل* ile ise bir şeyin başka bir şeye nispetinin varlığı veya yokluğuna ilişkin soru sorulur. Bu bağlamda *هَلْ الْحَرَكَةُ دَائِمَةٌ أَوْ لَا دَائِمَةٌ* /*Hareket sürekli midir, yoksa değil midir*, denildiği zaman devamlılığın hareket için mevcut olup olmadığı sorulmaktadır.²⁶

هل edatı daha çok fiille kullanıldığından dolayı *هلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ* /*siz şükredenler olur musunuz*, âyetinde olduğu gibi isim cümlesinin başına geldiği zaman daha vurgulu bir anlam ifade eder. Nitekim âyetteki ifade *هَلْ أَنْتُمْ تَشْكُرُونَ* ve *هلْ أَنْتُمْ تَشْكُرُونَ* demekten daha etkileyicidir. Çünkü gelecekte teceddüd edecek/yenilenecek bir şeyi, sabit konumunda olan bir şey biçiminde getirmek, o şeyin oluşumuna verilen önemi ortaya koymaktadır. Aynı şekilde *هلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ* ifadesinde tekrar ile tekid edilme yoluna gidilmiştir. Çünkü ayette geçen *أَنْتُمْ* lafzı mahzup bir fiilin fâili olarak değerlendirilir. Dolayısıyla isnâd iki defa tekrarlanmıştır. *هلْ تَشْكُرُونَ* ifadesinde *هل* edatı gerçekten, *هلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ* cümlesinde ise mecazen fiilin başında gelmiş olur. Aynı durum şart edatlarından sonra merfu bir ismin gelmesi halinde de görülür. Nahvî yorumlardan anlaşıldığı üzere fiile özgü olan şart edatlarından

¹⁶ Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 235.

¹⁷ Hûd, 11/87.

¹⁸ Âl-i İmrân, 3/20.

¹⁹ Hûd, 11/72; Sâd, 38/5.

²⁰ Hadîd, 57/6.

²¹ Âl-i 'İmrân, 3/144.

²² Sâd, 38/8.

²³ Âl-i İmrân, 3/15.

²⁴ Bakara, 2/13; Enbiyâ, 31/34; Kâf, 50/15.

²⁵ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. I, s. 398.

²⁶ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. I, s. 408, 409.

sonra gelen merfu isim, vaciben hazfedilen fiilin failidir. Örneğin, وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ /Eğer Allah'a ortak koşarlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir,²⁷ âyetinde أَحَدٌ sözcüğü mahzûf bir fiilin failidir. Ayetin takdiri اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ şeklinde. İkinci اسْتَجَارَكَ fiili onu tefsir ettiğinden dolayı, birincisini düşürmek vacip olmuştur.²⁸

هل zaman zaman gerçek istifham anlamının dışına çıkarak farklı manalar da ifade etmektedir. Bunların en önemlileri şunlardır:

a. Emir: إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ / Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz (yani vazgeçtiniz)²⁹ ayetinde هل emir anlamında kullanılmıştır. Ancak buradaki emir salt emir olmayıp istifhâmla birliktelik arz etmektedir. Sanki أَلَا يَكْفِي ذَلِكَ لَأَنْ تَنْتَهُوا / vazgeçmeniz için bu yeterli değil midir? demek istenmiştir. Burada vazgeçme adına motive etme söz konusudur.³⁰

b. Nefy: هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ /İyiliğin karşılığı yalnız iyiliktir,³¹ ayetinde هل 'in nefy anlamını ifade ettiğini görüyoruz. Ancak ibarenin مَا جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ gibi ile kurulmuş nefiy cümlesinden iki yönden farklı olduğu söylenmiştir. Birincisi هل ile gerçekleşen nefiyde istifhâm anlamı zımnen varlığını devam ettirmektedir. Bazen nefiyle birlikte taaccüp, istinkar gibi farklı anlamlar da bulunmaktadır. İkincisi, açık nefiy, haberi ikrar etmektedir. Dolayısıyla مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ ifadesi, konuşan kimseden haberdir. İstifham yoluyla getirildiğinde ise maksat, muhatapı işe ortak ederek ondan da cevap beklemektir. Bu bağlamda هَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ denildiğinde muhatap cevap vermeye davet edilmekte, kendisinden لَا، لَيْسَ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ / Peygamberin görevi sadece tebliğdir, cevabı umulmaktadır.³²

c. فُء anlamında kullanılması: هل 'in فُء manasında getirilmesi farklı şekilde yorumlanmıştır. Sibeveyh, هل 'in فُء le aynı anlamda olduğunu ancak sürekli istifhâm konumunda gelmesi hasebiyle başında bulunan hemzenin terkedildiğini belirtmiştir. Zemahşerî'ye göre takrir ve takrîb manasında olması sebebiyle هل sözcüğü فُء ile aynı manadadır. Bazılarına göre ancak tahkik anlamına gelen هل،

²⁷ Tevbe, 9/6.

²⁸ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. I, s. 407, 408.

²⁹ Mâide, 5/ 91.

³⁰ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv.*, c. IV, s. 240.

³¹ Rahmân, 55/60.

³² Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv.*, c. IV, s. 243- 244.

gibi yorumlanır. İbn Hişâm gibi bazı âlimlere göre ise هل hiçbir zaman قد ile aynı içerik ve anlamda kullanılmaz.³³

Aslında هل'i tamamen قد'e dönüştürmek mümkün değildir. هل kelimesi قد anlamına gelse bile istifhâm manasını korumaya devam etmektedir. Çünkü هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti, gibi ifadelerde maksat muhatabı duruma ortak kılarak ondan belirli bir cevap beklemektir. Dolayısıyla muhataplar cevap vermiş olsalardı عَلَى الْإِنْسَانِ ذَلِكَ أَتَى نَعَمْ /Evet bu insan üzerinden geçti, diyeceklerdi.³⁴

هل'in temenni³⁵, arz³⁶, teşvik³⁷, tebki³⁸, ilzâm³⁹, tehvîl-ta'zim⁴⁰ ve tahzir⁴¹ anlamlarında kullanıldığı da görülmüştür.

1.2.1. Hemzenin ve هل'in Kullanımlarının Karşılaştırılması

a. أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرُو؟ /Zeyd mi yoksa Amr mı yanındadır, gibi ifadelerde, Zeyd ve Amr'ın bizzat zatları sorulduğundan, kalkmak, gitmek gibi onlara ait bir sıfatın bilgisi talep edilmediğinden dolayı هل'in kullanılması uygun görülmemiştir. Çünkü هل edatına zatlar değil sıfatlar sorulduğu zaman başvurulur.⁴²

b. أَزَيْدٌ قَامَ؟ /Zeyd mi kalktı? örneğindeki gibi isim cümlesinin haberi, fiil cümlesi olması durumunda hemzenin kullanımı caizken هل edatının getirilmesi çirkin karşılanmıştır. Çünkü هل lafzı konuluş itibariyle قد anlamındadır. Nitekim هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.⁴³ âyetinde هل sözcüğü قد anlamındadır.⁴⁴

هل lafzının aslı أَهْلٌ idi. Çoğunlukla soru edatı olarak kullanılması sebebiyle hemze atılmış, kendisi hemzenin yerinde kullanılır olmuştur. قد ise fiile özgü olan azlık, tahkik gibi anlamları taşıdığından dolayı fiilin başında kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak هَلْ de قد gibi fiilin başında gelmesi uygun olur. Ancak هَلْ زَيْدٌ قَائِمٌ /Zeyd ayakta mıdır? gibi mübteda ve haberin müfret olup da cümle içinde fiilin

³³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 336- 340.

³⁴ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 246.

³⁵ Gâfir, 39/11.

³⁶ Kehf, 18/66; Saffât, 37/55; Nâziât, 79/18.

³⁷ Saff, 61/10.

³⁸ A'râf, 7/44; Hacc, 22/15.

³⁹ En'âm, 6/148; Fâtır, 35/3.

⁴⁰ Kâf, 50/30; Gâşiye, 88/1.

⁴¹ Bakara, 2/246; Muhammed, 47/247.

⁴² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 326; Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 242.

⁴³ İnsân, 76/1.

⁴⁴ Sekkâkî, *Miftah*, c. I, s. 309; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 328; Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 243.

bulunmaması durumlarda هَلْ 'in ismin önünde gelmesinde hiçbir sakınca bulunmamaktadır.⁴⁵ Çünkü هَلْ edatı cümle içinde fiil bulmayınca fiili unutarak sanki teselli bulur. Fakat cümle içinde fiil yer alınca alışkın olduğu sözcükle beraber olmayı arzular. Dolayısıyla kendisiyle ülfet kesbetmiş olduğu fiilin arasına ismin girmesine razı olmaz.⁴⁶

Sekkâkî هَلْ رَجُلٌ عَرَفَ؟ /Adam tanıdı mı? gibi cümleleri hâsıl olan bir şeyi tahsil kabilinden sayarak çirkin bulmuştur. Ona göre fiilin bizzat kendisine yapılan takdimle tasdik husûlu gerekir. Zira هَلْ رَجُلٌ عَرَفَ ifadesinin aslı عَرَفَ رَجُلٌ olmakla birlikte رجل kelimesi buradaki fiilde gizli olan zamirden bedeldir. Tahsis anlamını ifade etmek üzere takdim edilmiştir. Dolayısıyla Sekkâkî, nekre gelen müsnedu ilehylerin tahsis anlamını ifade edebilmesi için istisna bir yorum ortaya koyarak رَجُلٌ gibi örnekleri / وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ جَائِنِ / O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: "Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?"⁴⁷ kabilinden değerlendirmiştir. Nitekim ayetteki رَجُلٌ جَائِنِ ifadesinde bulunan و harfi fâil ظَلَمُوا هَلْ ise ondan bedeldir. رَجُلٌ جَائِنِ /Adam bana geldi, ifadesi bu şekilde değerlendirilmeyip رَجُلٌ sözcüğü sona alınarak رَجُلٌ جَائِنِ denilirse رَجُلٌ lafzen fâil olur. Bu durumda da müsnedu ilehyin takdimi tahsis ifade etmez. Bu çeşit yorumdan kaçınmak için Sekkâkî رَجُلٌ sözcüğünü fiilde gizli olan zamirden bedel olarak yorumlamıştır. Eğer رَجُلٌ kelimesinin takdim edilmiş olduğu düşünülmeseydi mübteda olması da uygun karşılanmazdı. Zira mutlak nekreler mübteda olamazlar. Dolayısıyla mübteda olması tahsis anlamı içerdiğini de göstermektedir.⁴⁸

هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتَ؟ /Zeyd'i mi dövdün? gibi bir üslup da kabih kabul edilmiştir. Zira mefûlun takdimiyle zaten tasdik/ yargının sübutu kesindir. Böylelikle هَلْ edatıyla hâsıl olan bir şeyin tekrar oluşumundan sorulmuştur. Bu da muhaldir. Bilindiği üzere meânî ilminde takdim tahsisi ifade eder. Böylelikle örnekte fiilin mefule kasrı dile getirilmiştir. Bu durum aynı şekilde fiilin tasdikini zorunlu kılar. Dolayısıyla هَلْ burada faydasız olarak getirilmiş olur. Bununla birlikte tamamen imkânsız da değildir. Çünkü هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتَ؟ ifadesinde önde gelmiş olan زَيْدًا sözcüğü mahzûf bir fiilin mefûlu da olabilir. Bu durumda takdim, kasr değil sadece ihtimam anlamını ifade eder.⁴⁹ Söz konusu ifade ile benzerlik gösteren هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ cümlesi

⁴⁵ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*, c. I, s. 401.

⁴⁶ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*, c. I, s. 401.

⁴⁷ Enbiyâ, 21/ 3.

⁴⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, c. I, s. 308- 309; İbn Arabşâh, 'İsâmuddîn İbrahîm b. Muhammed, *el-Atvâl Şerhu Telhîsi Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk. Abdulhamid Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 2001, c. I, s. 51.

⁴⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, c. I, s. 309.

normal görülür. Nahiv ilminde iştiğal konusu içinde ele alınan bu ibaredeki fiil زَيْدًا ifadesinden önce bir fiilin geçtiğini göstermek üzere geldiği düşünülür.⁵⁰

/:أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا. c. "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu hiç karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?"⁵¹ âyetinde görüldüğü üzere âtif edatının önünde, cümle başında hemzenin kullanımı caizken هَلْ 'in getirilmesi uygun bulunmamıştır. Nitekim hemze cümle başında gelen bir edat olduğundan dolayı أَنتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ أَمْنُكُمْ بِهِ / (Onlara) "Azap gerçekleştiikten sonra mı ona iman ettiniz? Şimdi mi? Oysa siz onu acele istiyordunuz" (denilecek),⁵² ayetindeki gibi kendisinden sonraki sözcüklerin öncesiyle ilişkilerinin bulunmaması gerekir. Aksi takdirde hemze cümle ortasında gelmiş olur. Bu da onun sadaret/cümlenin başında bulunma niteliğine zarar verir. Bu bağlamda vav, ف ve ثَمَّ gibi atıf harfleri sonralarını öncelerine bağladığından dolayı hemzenin cümle başında gelme özelliği zayıflar. Bundan dolayı atıf harfleri hemzenin önünde kullanılmayarak matûfun aleyh hemzeden sonra takdir edilir. هَلْ ise istifhâm konusunda zayıf olduğundan dolayı atıf harflerinin başında getirilememektedir. Çünkü daha önce ifade edildiği gibi هَلْ edatı aslı itibariyle هَلْ anlamındadır.⁵³

d. هَلْ edatı tasdike özgü olduğundan dolayı هَلْ زَيْدٌ قَامَ أُمَّ عَمْرٍو gibi bir ifadenin kullanılması uygun değildir. Çünkü هَلْ'den sonra müfred sözcüğün gelmesi هَلْ 'in muttasıla olduğunu göstermektedir. Söz konusu olan هَلْ kelimesi, hükmün/kiyamın gerçekleştiği bilinmekle beraber şahıslardan hangisi için gerçekleştiğini tayin etmek üzere getirilir. هَلْ 'e ise hükmü talep etme amaçlı başvurulur.⁵⁴

e. هَلْ edatı س ve سَوَفَ edatları gibi vaz'ı itibariyle potansiyel olarak hem hâl hem de istikbal anlamını ifade edebilen muzari fiilin başına geldiğinde onu geleceğe/istikbale has kılar. Dolayısıyla هَلْ تَضْرِبُ زَيْدًا وَهُوَ أَحْوَكُ /Kardeşin olduğu halde Zeyd'i dövecek misin? kabilinden örnekler doğru karşılanmamıştır. Çünkü و harfinden anlaşıldığı üzere cümledeki dövme fiili hâl öğesini almıştır. Bunun tersine hemze, muzari fiilini geleceğe özgü hale getirmedeğinden dolayı أَتَضْرِبُ زَيْدًا؟ demekte bir sakınca yoktur. Özellikle hâl unsurunda meydana gelecek fiil, inkâr ve kınama amacıyla söylenince daha uygun düşer. Zira ifadenin anlamı "Zeydi mi döveceksin? Hâlbuki o senin kardeşindir. Onu dövmemelisin"

⁵⁰ İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedruddîn b. Muhammed, *Şerhu'bnî'n-Nâzum ala Elfiyyeti'bnî Mâlik*, (thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010, s. 172.

⁵¹ En'âm, 6/ 122.

⁵² Yûnus, 10/ 51.

⁵³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 329; Kazvînî, el-Hatîb, Celâluddîn b. 'Abdirrahmân, *el-İdâh fi Ulumi'l-Belağa*, (hşy. İbrahim Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, s. 109.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 329; Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 252.

şeklindedir. هَلْ fiili muzariyi istikbale özgü kıldığından, halde oluşan fiili inkâr etmek üzere bu sözcüğün getirilmesi uygun değildir.⁵⁵

f. أَتَشْتُمُ الْأَمِيرَ / *Babana eziyet mi edersin?* ya da أَتَشْتُمُ الْأَمِيرَ / *Emire mi kötü söylüyorsun?* gibi ifadelerde هَلْ edatının kullanılması doğru bulunmamıştır. Kınama amaçlı kullanılmaları bu ifadelerin şimdiki zamanda hâsıl olan fiilin inkârı için geldiklerini göstermektedir. هَلْ de geleceğe özgü olduğundan hâl zamanlı ifadelerin başında gelmez.⁵⁶

Bazıları bu gibi yerlerde هَلْ edatının gelmemesini, müstakbel anlamlı fiilin hâl unsuruyla sınırlandırılmamasına ve onda amel edemeyişine bağlamaktadırlar. Ancak böyle bir yorumda zaman anlamlı hâl ile heyet/ şekil manasındaki nahvî bir terim olan hâl karıştırılmış olmaktadır. Söz konusu iddianın sahipleri زَيْدٌ رَاكِبًا سَيَجِيءُ / *Zeyd binekli olarak gelecek*, biçimindeki bir ifadeyi de caiz görmezler. Aslında hâlde amel eden sözcüğün zamanı önemli değildir. Dolayısıyla mazide gerçekleşmesi durumunda Zeyd geçmiş zamanda binekliydi denilir. Bununla birlikte hal ifade eden cümlede mazi fiili geldiğinde nahivcilerin çoğuna göre mazi fiilini hale yaklaştırma için قَدْ edatı getirilmelidir. Çünkü onlar zaman anlamlı olanla biçim manalı hâli aynı kabul etmişlerdir. Hâl cümlesi olduğuna göre bu hâl zamanında ortaya çıkmış olmalıdır. Bunun için de mâzi fiilini hâle yaklaştıracak قَدْ sözcüğü cümle başında kullanılmalıdır. Konumuz durumu açıklayan hâl olduğundan dolayı zamanla alakası yoktur.⁵⁷ Nitekim hiçbir nahivci زَيْدٌ رَاكِبًا سَيَجِيءُ / *Zeyd binekli gelecek* ve سَأَضْرِبُ زَيْدًا وَهُوَ بَيْنَ يَدَيِ الْأَمِيرِ / *Emirin yanında olduğu halde Zeyd'i döveceğim*, gibi ifadelerin caiz olmadığını söylememişlerdir. Yine Kur'ân'da إِنَّمَا يُؤَخَّرُهُمْ لِيَوْمٍ / *Aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir*⁵⁸ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ / *Allah onları ancak, gözlerin dehşetle bakacakacağı bir güne erteliyor*⁵⁹ gibi ayetlerde hâl olan sözcüklerin istikbal anlamlı olduğunu görüyoruz.⁶⁰ Yine şiirde şöyle gelmiştir:

سَأَغْسِلُ عَيْتِي بِالْعَارِ بِالسَّيْفِ جَالِبًا ... عَلَيَّ قَضَاءُ اللَّهِ مَا كَانَ جَالِبًا
Kesin olarak kendimden ayıpları temizleyeceğim
*Allah'ın hükmü üzerimde açık/ net olduğu halde*⁶¹

Bazıları ise nahivcilerin hal ve istikbalin anlam bakımından birbirinden farklı olmalarından dolayı hâl cümlesinin başında istikbal edâtlarının gelmemesi gerektiğine ilişkin sözlerine dayanarak, hâlde amel eden fiilin âmilinin de istikbâl

⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. IV, s. 326; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, c. I, s. 402- 405.

⁵⁶ Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*; c. I, s. 403.

⁵⁷ Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*; c. I, s. 403.

⁵⁸ Ğâfir, 40/60.

⁵⁹ İbrâhîm, 14/42.

⁶⁰ Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, c. I, s. 403-404

⁶¹ Şiir için bkz. Âmilî, Bahauddîn Muhammed b. Huseyn, *el-Keşkül* (thk. Muhammed Abdulkerim en-Nemerî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, c. I, s. 145.

edatlarından soyutlanması gerektiğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla bunlara göre edatların hal ile kayıtlı olması uygun değildir. Aslında nahivciler hâlin âmîlinin müstakbel anlamında oluşunu şart koşmadıklarından سَيَجِيءُ زَيْدٌ رَاكِبًا gibi bir cümlenin kullanımına karşı çıkmamışlardır. Onlara göre يَا أَيُّهَا زَيْدُ سِرْكَبٌ gibi hâl cümlesinin başında müstakbel edatının gelmesi uygun olmaz.⁶²

1.3. Sadece Tasavvur İçin Kullanılan Soru Edatları

Hemze ve Tasavvur هل dışındaki istifhâm sözcükleri cümle içinde sadece tasavvur anlamını sormada kullanılırlar. Bunlar isim olup cümle içindeki konumuna göre irâblanırlar.⁶³

1.3.1. ما Edatı

ما ile bir ismin ne anlama geldiği, mefhumunun ne olduğu sorgulanabilir. Dolayısıyla مَا الْأَنْعَاءُ /Anka nedir? denildiğinde ifadede geçen ismin mahiyetinin bilgisi istenmektedir. Buna bağlı olarak Anka'nın en meşhur ve en bilinen ismiyle cevap verilerek kuştur, denilir. Yine ما edatıyla bir isimle adlandırılmış varlığın mahiyeti yani hakikati sorgulanabilir. Bu bağlamda مَا الْحَرَكَةُ؟ /Hareket nedir? denildiği zaman hareketle isimlendirilen varlığın hakikati sorulmaktadır.⁶⁴

Sekkâî, ما edatıyla cinsin sorulduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla مَا عِنْدَكَ denilince hangi cins eşya senin yanındadır gibi bir soru sorulmuştur, demektir. Buna bağlı olarak cevap da cins⁶⁵ olan bir sözcükle verilmiş olmalıdır. Bu bağlamda مَا الْكَلِمَةُ؟ sorusu, kelime lafzın hangi cinsindedir anlamına gelir. Cevap olarak da müfred bir mana için konulmuş lafızdır, denilebilir.⁶⁶

ما'nın cinsi sorma maksatlı getirildiği söylenince hakikat ve mahiyet sorularında yani nev'i belirlemede de kullanıldığı söylenebilir.⁶⁷ Nev hem ortaklık hem de hususilik yönüyle مَا هُوَ sorusuna cevap olarak getirilen sözcüktür. Muhammed, Ahmet ve diğer insanlara nazaran insan lafzı bu kabildendir.

⁶² Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*, c. I, s. 405.

⁶³ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*; c. I, s. 410.

⁶⁴ Kazvînî, *el-İdâh*, s. 110.

⁶⁵ Cins örnek insan ve at sözcüklerine nispetle hayvan lafzı gösterilebilir. Geyik ve insan gibi hakikatları farklı olan iki şeye nispetle cevap olarak sözcük cinstir. Zira geyik ve insan gösterilip bu ikisi nedir, diye sorulduğunda bu iki varlık arasındaki ortak mahiyet talep edilmektedir. İkisi arasındaki ortak mahiyet hayvan olduğundan dolayı cevap da sadece hayvan lafzıyla olur. Ancak geyik ve insan ayrı ayrı gösterilerek bu nedir diye sorulursa "hayvan" cevabı yeterli olmaz. Zira sadece bir tek şeye ilişkin soru, onun mahiyetinin tamamını talep etmektedir. Hayvan lafzı ise geyik ve insanın mahiyetinin tamamını değil bir cüzünü dile getirmektedir. Habenneke, Abdurrahman el-Meydânî, *Devâbitu'l-Marife ve Usûlu'l-İstidlâl ve'l-Munazara*, Dârul-Kalem, Dimeşk, 2004, s. 41.

⁶⁶ Sekkâî, *Miftâh*, c. I, s. 310.

⁶⁷ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'ânî*, c. I, s. 410.

Dolayısıyla "Muhammed ve Ahmet her ikisi nedir?" denildiğinde her ikisi arasında ortak olan mahiyet sorgulanmaktadır. İkisi arasındaki ortak mahiyet olmasına bağlı olarak cevabın "insan" olması gerekir. Soru, "Ahmet nedir? Muhammed nedir?" şeklinde ayrı ayrı sorulacak olursa cevap yine "insan" olur. Çünkü tek tek farklı bireylere ilişkin getirilen bir soru, her birine özgülü olan mahiyetin ne olduğunu sormaktadır. Onların her birine ait olan mahiyet ise insan olmalarıdır.⁶⁸

مَا ile vasıf sorulabilir. Dolayısıyla مَا زَيْدٌ؟ denildiğinde "onun özelliği nedir?" sorusu kastedilebilir. Cevap olarak da طَوِيلٌ أَوْ أَسْوَدٌ أَوْ سَمِينٌ /uzundur, siyahtır ya da şişmandır, gibi nitelik içeren bir cümle kullanılır.⁶⁹

Arapçada مَا ile مَا bir araya gelerek مَاذَا şeklinde birlikte kullanılmaktadır. Bu sözcük farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi مَا 'nın istifhâm مَاذَا 'nın ise işaret ismi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla مَاذَا , ibaresi مَا هَذَا؟ anlamında olur. Bu bağlamda مَاذَا مَا هَذَا؟ ve مَا هَذَا السُّكُوتُ؟ /Sükût nedir? ve مَاذَا التَّوَانِي؟ /gevşeklik nedir? ifadeleri مَاذَا السُّكُوتُ؟ ve مَا هَذَا التَّوَانِي؟ demektir.⁷⁰

İkincisi, مَا 'nın istifhâmiye, مَاذَا 'nın ise الَّذِي manasında mevsûle olmasıdır. Dolayısıyla مَاذَا فَعَلْتَ؟ /Ne yaptın, ifadesi مَا الَّذِي فَعَلْتَ؟ anlamına gelir. Lebîd'in şu beyti de bu kabildendir:

(Tavîl) أَلَا تَسْأَلَانِ الْمَرْءَ مَاذَا يُجَاوِلُ أَتَحْتَبُّ فَيُثْقِضِي أَمْ ضَلَالٌ وَبَاطِلٌ

Kişiye sorar mısınız ne için çalışıyor

Yerine getirilmesi gereken bir adak mı yoksa sapkınlık ve batıl bir şey mi?

Burada, مَاذَا 'nın istifhâm مَاذَا 'nın anlamındadır. Bunun delili de kendisinden bedel olmak üzere مَاذَا 'nın sözcüğünün merfu olarak rivayet edilmesidir. مَاذَا 'nın da cümleye ihtiyaç duymasından yola çıkılarak ismi mevsûl olduğu söylenir. Eğer مَاذَا tek başına bir kelime kabul edilmiş olsaydı مَاذَا 'nın fiilinin mukaddem mefulü olarak, kendisine mansûb bir isim bedel getirilecekti.⁷¹

Üçüncüsü, مَاذَا 'nın istifhâm anlamını ifade eden tek bir sözcük olarak kabul edilmesidir. Bu bağlamda مَاذَا أَكَلْتَ أَفَاكَيْهَةً أَمْ لَحْمًا؟ / Et mi meyve mi, ne yedin? gibi ifadelerde مَاذَا tek bir kelime olup mukaddem mefuldür. Çünkü kendisinden bedel olmak üzere mansûb bir isim cümlede zikredilmiştir.

Dolayısıyla مَاذَا 'nın istifhâm مَاذَا 'nın 'sı ile mevsul isim olan مَاذَا 'dan mürekkep olarak مَاذَا 'nın anlamında olabileceği gibi مَاذَا 'nın tek bir sözcük şeklinde düşünülüp مَاذَا 'nın manasına gelmesi de

⁶⁸ Edrenevî, Muhammed Fevzî, *Şerhu Muğni't-Tullâb*, Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1306, s. 69.

⁶⁹ Kazvînî, *el-İdâh*, s. 110; Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 261.

⁷⁰ Eşmûnî, Nuru'd-Dîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsâ b. Muhammed, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1375/ 1955, c. I, s. 73; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 28; Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 263.

⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 28; Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 263.

mümkündür. Söz konusu lafzın iki isimden oluştuğu düşünülecek olursa, مَا 'dan bedel olmak üzere merfu isim getirilerek *مَآذَا صَنَعْتَ أَحَاتِمَ أَمْ سَوَارًا؟ /yapığın şey nedir, yüzük mü, bilezik mi?* denilir. Çünkü مَا mübteda olup mahallen merfudur. مَا da onun haberidir. Nitekim merfudan bedel olan sözcük de merfu olur. مَاذَا 'nın tek bir isim olduğu düşünülecek olursa mansûb bir isimle bedel getirilerek *صَنَعْتَ مَاذَا صَنَعْتَ أَحَاتِمًا أَمْ سَوَارًا؟ / yüzük mü, bilezik mi ne yaptın?* denilir. Zira مَاذَا mukaddem mefuldür ve mansûb olur. Nasbedilmiş bir sözcükten bedel olan kelime de mansûb olur.⁷² مَاذَا 'nın ayrı iki kelime veya yalın sözcük biçiminde düşünülmesine bağlı olarak bu kelimenin cevap cümleleri de farklı olur. Birincisinin cevabı *صَنَعْتُهُ سَوَارًا؟* ikincisinin ise *صَنَعْتُ سَوَارًا* şeklinde gelir.⁷³

مَاذَا فَعَلْتَ؟ ile *مَاذَا فَعَلْتَ؟* şeklinde kurgulanan soruların birbirlerinden iki yönden farklı olduğu göze çarpmaktadır. Birincisi, مَاذَا , hem istifhâm hem de diğer anlamlara muhtemel olan ifadelerde istifhâm anlamının kastedildiğini kesin olarak ortaya koyar. *هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأُرْوِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ /Allah'ın yarattıkları! Haydi, Allah'ı bırakıp da yaptıklarınızın yarattığını bana gösterin! Hayır, zalimler açık bir sapıklık içindedirler,*⁷⁴ âyetinde مَاذَا , soru anlamının kastedildiğini göstermektedir. Burada مَاذَا 'nın düşürülmesi durumunda anlam hem istifhâma hem de mevsûl olmaya müsaittir. Dolayısıyla mana *فَأُرْوِي الَّذِينَ خَلَقَهُ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ* şeklinde takdir edilebilir. Nitekim *مَا تُرِيدُ أَعْلَمُ مَا تُرِيدُ /senin ne istediğini/ istediğin şeyi biliyorum*, denildiğinde hem haber hem de istifhâm anlamı kastedilebilir. Ancak مَاذَا ifadesi kullanılırsa cümlenin istifham manasının içerdiği kesinleşir.⁷⁵

İkincisi, مَاذَا 'da مَا 'da olmayan daha güçlü bir soru biçimi ve mübalağa bulunmaktadır. Dolayısıyla مَاذَا فَعَلْتَ؟ ifadesinde مَاذَا فَعَلْتَ؟ ibaresinde bulunmayan bir vurgu ve kuvvetlilik söz konusudur. Örneğin, *يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ / Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar,*⁷⁶ âyetinde مَاذَا lafzı kullanılmıştır. Bu istifhâm, mübalağaya delalet etmektedir. Bundan dolayı soru iki defa tekrarlanmıştır. Önce, *يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ حَرْبٍ فَبَلَّوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ حَرْبٍ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ إِنْ كَانَ اللَّهُ بِكُمْ عَلِيمًا /Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir,"*⁷⁷ denmiş, daha sonra ise *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ /Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama*

⁷² Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 226.

⁷³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. IV, s. 30; Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 263- 264.

⁷⁴ Lokmân, 3/11.

⁷⁵ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 264.

⁷⁶ Bakara, 2/215.

⁷⁷ Bakara, 2/215.

günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harcaacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı." Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz,⁷⁸ âyeti getirilmiştir. İlkinde meşru infak yolları, ikincisinde ise infak edilen malların çeşidi açıklanarak cevap verilmiştir. Sorunun öneminden dolayı ما yerine ماذا getirilerek iki defa cevap verilmiştir.⁷⁹

Bazen ما hakiki istifhâm anlamı dışına çıkarak farklı anlamlar ifade eder. Bu bağlamda rastlanan bazı manaların şunlar olduğunu söyleyebiliriz:

a. Ta'zim ve tefhim : مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أُذْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ / Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen ne bileceksin⁸⁰, ayetinde ما bu anlamda kullanılmıştır.⁸¹

b. Teşvikte bulunmak: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أُمَّهَاتُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا / Size ne oluyor da, Allah yolunda ve, "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?⁸²âyetinde bu anlamı görmek mümkündür.

c. İnkâr: مَا وَلَاهُمْ عَنْ قِبَلِهِمُ الَّذِي كَانُوا عَلَيْهِمْ /... "Onları (müşümanları) yönelmekte oldukları kableden çeviren nedir,⁸³ ayetinde ما inkâr anlamını içermektedir.⁸⁴

1.3.2. مَنْ Edatı

من ile ilim sahibine arız olan, onun teşhisini sağlayan şeye ilişkin soru yöneltilir. Bu bağlamda مَنْ فِي الدَّارِ؟ / Evde kim var? denildiği zaman onun şahsını belirleyecek bir sözcükle örneğin مَنْ فِي الدَّارِ زَيْدٌ / Zeyd evdedir, ifadesiyle cevap verilir.⁸⁵

Bazılarına göre مَنْ ile akıl sahibi varlıkların cinsi de sorulabilir. Dolayısıyla مَنْ جِبْرِيٌّ؟ / Cebrâil kimdir, denildiği zaman o beşer mi yoksa melek midir, sorusu yöneltilmiş gibidir. Teftazânî bu görüşü kabul etmez. Ona göre yukarıdaki soruya "Cebrâil bir melektir" gibi bir cevap verilemez. Aksine onu şahsiyetini ortaya koyacak bir şekilde "o Allah katında bir melek olup, şöyle şöyle vahiy getirmiştir" demek gerekir.⁸⁶

Bazı durumlarda مَنْ sözcüğü ذَا 'in sonuna dâhil olur. Bu durumda مَنْ istifhâm ismi مَنْ ذَا وَأَقْفًا؟ / bu kimdir? ve مَنْ دَا وَأَقْفًا؟ / duran bu şahıs kimdir? gibi ifadelerde

⁷⁸ Bakara, 2/219.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 28- 32; Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 264- 265.

⁸⁰ Hâkka, 69/1-3.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 586; Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 262.

⁸² Nisâ, 4/75.

⁸³ Bakara, 2/142

⁸⁴ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 262.

⁸⁵ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. I, s. 413.

⁸⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, c. I, s. 311; Kazvîni, *el-İdâh*, s. 110; Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. I, s. 413.

دا işaret ismi; مِنْ أَكْرَمْتِ أَزِيدَا أَمْ زَيْبِرَا؟ gibi cümlelerde ism-i mevsûl olur. Ya da son cümlede geldiği üzere مَنْ دَا birleşik bir isim olarak düşünülebilir.⁸⁷

İşaret ismine, tenbih edatı olan هَا bitişirildiğinde anlam daha güçlendirilmiş olur. Dolayısıyla مَنْ هَذَا الَّذِي فَعَلَ؟ / (Bunu) yapan o kişi kimdir? ifadesi مَنْ دَا الَّذِي فَعَلَ؟ / (bunu) yapan kişi kimdir? cümlesinden daha vurguludur. Çünkü ilk sözde soru soran kişi, sanki faili küçümsemeye çalışarak مَنْ هَذَا الَّذِي يَسْتَطِيعُ أَنْ يَزِدَّ عَلَيَّ؟ / bana cevap vermeye güç yetirebilen kişi kimdir? demiş gibidir. Ya da bu tür ifadeleri kullanan kişi مَنْ هَذَا الَّذِي افْتَتَحَ النَّارَ وَأَنْقَذَ الطِّفْلَ / ateşe atılıp da çocuğu kurtaran kimdir? örneğinde görüldüğü üzere tazimi/ yüceltmeyi amaçlayabilir.⁸⁸

مَنْ edatı gerçek soru anlamından çıkarak nefy, dehşet, taaccub, ilzam, teşvik ve terğib gibi anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ / Allah'ın dışında kimse günahları affedemez,⁸⁹ ayetinde مَنْ nefiy anlamındadır.⁹⁰

1.3.3. ائى Edatı

Genel olarak aynı nitelik veya nitelikleri taşıma konusunda ortak olan iki veya daha fazla şey arasından birini öne çıkarmak, diğerlerinden ayırmak üzere kullanılır. Örneğin وَإِذَا تُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا / Ayetlerimiz kendilerine apaçık bir şekilde okunduğu zaman, inkâr edenler, inananlara, "İki topluluktan hangisinin bulunduğu yer daha hayırlı meclis ve mahfilî daha güzeldir?" dediler,⁹¹ âyetinde müminler ve kâfirler fırka olma konusunda eşittirler. Birini diğerinden ayırmak üzere bu soru getirilmiştir.⁹²

1.3.4. كم Edatı

كَمْ edatı kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi istifhamiye/ soru edatı olan كَمْ ile adedden sorulur. سَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُم مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ سَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُم مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ / İsrailoğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse, (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır,⁹³ âyetiyle "onlara yirmi mi otuz mu, kaç ayet verdi? Sor." denmiştir. مَنْ آيَةٍ ifadesi كَمْ sözcüğünün mümeyyizidir. كَمْ ile mümeyyizi arasına müteaddi bir fiil girdiğinden dolayı mümeyyizle mefulün karışması endişesiyle mümeyyizin başında harfi cer olan مَنْ kullanılmıştır.⁹⁴

⁸⁷ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 268.

⁸⁸ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 269.

⁸⁹ Âli İmrân, 3/ 135.

⁹⁰ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 267.

⁹¹ Meryem, 19/73.

⁹² Sekkâkî, *Miftâh*, c. I, s. 312; Teftazânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. IV, s. 414.

⁹³ Bakara, 2/211.

⁹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. III, s. 41; Teftazânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. IV, s. 414.

İstifhâm için kullanılan كَمْ edatının mümeyyizi müfred ve mansûbtur. كَمْ'in sayılarla ilgili kullanımından yola çıkarak mümeyyizi on birden doksan dokuza kadar olan sayıların temyizi gibi düşünölmüştür. Bunun nedeni ise sebepsiz bir tercihte bulunmamaktır.⁹⁵

İkincisi ise كَمْ 'i haberiyedir. Nice, çok anlamlarına gelir. Bu bağlamda كَمْ رجالٍ عندي /benim yanümda çok adam var, denilebilir. Haberiyeye كَمْ 'ini mümeyyizi, muzâfun ileyh olarak getirilerek mecrûr kılınır. Bu durumda da ya yüz ve bin gibi sayıların mümeyyizi gibi müfred ve mecrûr; ya da üçten ona kadar sayıların mümeyyizi gibi cemi ve mecrûr olur.⁹⁶

1.3.5. أَيْنَ Edati

أَيْنَ, bir varlığın mekanından sormak üzere kullanılır. Bu edatla, أَيْنَ أَحُوْدُ؟ /kardeşin nerededir? örneğinde olduğu gibi gerçekten soru sorulabilir, ya da أَيْنَ شُرَكَائِي /Ortaklarım nerededir?⁹⁷ ayetinde olduğu gibi mecazen soru yöneltmiş olabilir. Ayette gerçekten ortakların yerleri sorulmamakta, aksine muhatapları susturma amaçlı böyle bir ifade kullanılmaktadır.⁹⁸

1.3.6. مَتَى Edati

مَتَى سَأَفْرُتُ؟ /Ne zaman yolculuğa çıktın? örneğinde göröldüğu üzere mazi ve مَتَى السَّفَرُ؟ /yolculuk ne zaman? ifadesindeki gibi müstakbel zamanla ilgili soru sormak için kullanılır.⁹⁹

1.3.7. كَيْفَ Edati

كَيْفَ زَيْدٌ؟ ve كَيْفَ جَاءَ زَيْدٌ؟ örneğinde olduğu gibi bir durumu sormak için gelir.¹⁰⁰ Sibeveyh 'nin كَيْفَ 'nin anlamında olduğunu açıkça beyan etmiştir.¹⁰¹ كَيْفَ bazen gerçek anlamı dışına çıkarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu manalardan bazılarının şu şekilde olduğu görüyoruz:

a. Taaccub/şaşkınlık: اَنْظُرْ كَيْفَ يَفْعَلُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكُذِبَ وَكَفَىٰ بِهِ اِيْمًا مُّبِينًا /Bak Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter¹⁰² ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. III, s. 41; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, c. IV, s. 415.

⁹⁶ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, c. IV, s. 415.

⁹⁷ Kasas, 24/74.

⁹⁸ Sekkâki, *Miftâh*, c. I, s. 313; Sâmerri, *Me'ânî'n-Nahv*, c. II, s. 256.

⁹⁹ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, c. IV, s. 415; Sâmerri, *Me'ânî'n-Nahv*, c. II, s. 267.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. III, s. 135.

¹⁰¹ Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sibeveyh*, thk. Abdu's-Sellâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1408/ 1988, c. IV, s. 233.

¹⁰² Nisâ, 4/50.

b.Tevbîh ve inkar: مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ /Neyiniz var? Nasıl hüküm veriyorsunuz!¹⁰³ Ayetinde müşriklerin kendileri için erkekleri tercih edip kızları Allah'a nispet etmelerinin aklın razı olmadığı bir hüküm olduğu belirtilmiştir. Böylelikle onlar tevbih edilerek vermiş oldukları bu hüküm inkâr edilmiştir.¹⁰⁴

1.3.8. أَيَّانَ Edatı

أَيَّانَ, gelecek zamana dair bir soru sorulmak istendiğinde kullanılan edatlardandır. Bazılarına göre ise bu edat, çoğunlukla önemli ve büyük olayları ifade etmede kullanılır. Bu bağlamda يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمَ الدِّينِ / ceza günü ne zaman?¹⁰⁵,¹⁰⁶ ayeti örnek olarak sunulur.¹⁰⁶

1.3.9. أَنِ Edatı

أَنِ sözcüğünün iki anlamı vardır. Birincisi, كَيْفَ /nasıl? manasında kullanılmasıdır. Allah burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek?¹⁰⁷ / قَالَ رَبِّ أَلَيْسَ لِي عُزْرَتٌ مِّمَّنْ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتْبًا, "Rabbim!" "Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?"¹⁰⁸ ayetlerinde bu anlamdadır. Ancak أَنِ örneğinde olduğu gibi fiilin başında gelmemesi durumunda كَيْفَ anlamında olması mümkündür.¹⁰⁹

İkincisi, مِنْ أَيْنَ /nereden anlamında kullanılmasıdır. Örnek olarak, كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ / Zekeriya, onun bulunduğu bölme her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, Bu sana nereden geldi?" derdi. O da "Bu, Allah katından" diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.¹¹⁰ âyetini zikredebiliriz.¹¹¹

Ancak أَنِ potansiyel olarak birden fazla manayı birlikte ifade etmeye elverişli olması sebebiyle كَيْفَ ve مِنْ أَيْنَ'den ayrılmaktadır. Bu bağlamda أَنِ لَكُمْ الدِّكْرَى /Nerede onlarda öğüt almak? Oysa kendilerine (gerçeği) açıklayan bir peygamber gelmişti. Sonra ondan yüz çevirdiler ve "Bu bir öğretilmiş, bu bir deli!" dediler,¹¹² âyetinde لَكُمْ الدِّكْرَى ile أَنِ لَكُمْ الدِّكْرَى ile

¹⁰³ Saffât, 37/154.

¹⁰⁴ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır b. Abdullâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Marife, Beyrût, trs., c. IV, s. 330- 338.

¹⁰⁵ Zâriyât, 12/ 51.

¹⁰⁶ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. IV, s. 415-416.

¹⁰⁷ Bakara, 2/ 259.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/ 46.

¹⁰⁹ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. IV, s. 416.

¹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/37.

¹¹¹ Teftâzânî, *Muhtasarul-Me'âni*, c. IV, s. 416.

¹¹² Duhân, 43/13-14.

onlarda öğüt almak nerede! ve onların hallerinin öğüt almaktan uzak olduğunu belirtmek üzere *كَيْفَ لَهُمُ الدِّكْرَى* /*nasıl öğüt alırlar?* anlamları kastedilmiş olabilir. Böylelikle iki anlamı birden ifade edecek şekilde *أَيُّ* kullanılmış, aynı zamanda soru da hakiki manasıyla getirilmemiştir.¹¹³

أَيُّ yine kendisinde bulunan güçlü istifhâm vurgusuyla *كَيْفَ* ve *أَيُّ*'dan ayrılmaktadır. Kelimenin sarfî yapısı bunu hissettirir niteliktedir. Görüldüğü üzere bünyesinde şedde ve maksûr elif bulunmaktadır. Nitekim Arapçada birçok kelimenin dilsel yapısı anlamıyla uyum içindedir. Örneğin *مَا* mutlaka, *مَنْ* mukayyede olması itibarıyla *مَنْ* 'e göre daha geniş kullanımlıdır.¹¹⁴

1.3. Kendisi Hakkında Soru Sorulan Sözcüğün Cümle İçinde Önde Kullanımı

Soru kalıplarında zaman zaman mûsned, bazen mûsnedu ileyh, bazen meful bazen zarf ve câr-mecrûr önde zikredilir. Buna bağlı olarak cümlenin anlamı farklı bir renge bürünür. Bu bağlamda mûsned olan fiilin cümle başında zikredilmesi durumunda soru, eylemin aslıyla ilgili olur. Dolayısıyla *أَحْضَرَ زَيْدًا؟* /*Zeyd geldi mi?* denildiğinde Zeyd'in gelişi sorulur. Yine *أَجَاءَكَ رَجُلًا* /*Herhangi bir adam sana geldi mi?* denildiğinde erkeklerden birinin ona gelişi ile ilgili soru yöneltilmiş olur.¹¹⁵

Mûsnedün ileyh'in, fiil üzerine takdim edilerek *أَحْمَدُ حَضَرَ؟* /*Muhammed mi geldi?* denildiğinde herhangi bir şahsın geldiğinin bilindiği, ancak onun Muhammed olup olmadığı sorulmak istendiği belirtilmiş olur. *أَحْمَدُ* ile *أَحْضَرَ مُحَمَّدًا؟* cümleleri arasındaki fark şöyle izah edilebilir. Birincisiyle Muhammed'in gelip gelmediği sorulmuştur. Ancak bu ifadede herhangi bir şahsın geldiğine dair bilgi sahibi olduğuna ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. İkinci ifadede ise herhangi bir şahsın geldiğinin bilindiği ama kim olduğunun bilinmediği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde *أَجَاءَكَ رَجُلًا؟* ve *أَجَاءَكَ رَجُلًا؟* ibarelerinden birincisiyle erkeklerden birinin gelişinin gerçekleşip gerçekleşmediği sorgulanmıştır. İkincisinden ise herhangi bir kişinin geldiği bilinmekle birlikte, gelenin cinsinin ne olduğu öğrenilmek istenerek, mûsnedun ileyh takdim edilip *أُرْجِلُ جَائِكًا؟* denmiştir.¹¹⁶

Mefûlun bih önde zikredilerek *أَزَيْدًا أَكْرَمْتَهُ؟* /*Zeyd'e mi ikram ettin?* denildiğinde soru soran kişi, muhatabın bir kişiye ikram ettiğini bilmekte, ancak bunun Zeyd olup olmadığını sorgulamaktadır. Ancak *أَكْرَمْتَهُ زَيْدًا؟* cümlesinde ise

¹¹³ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 255.

¹¹⁴ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 255.

¹¹⁵ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 270.

¹¹⁶ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. II, s. 270.

önceki ifadeden farklı olarak ikram etmenin aslından sorulmaktadır. Soran kişinin ikramın oluşup oluşmadığına ilişkin de bir bilgisi bulunmaktadır.¹¹⁷

Zarf ile câr ve mecrûru takdim etmenin hükmü, mansûb ismi önde zikretmenin hükmüyle aynıdır. Dolayısıyla *Halit Cuma günü mü gitti?* denildiğinde, soran kişi Halid'in gittiğini bilmekte, yalnız bunun Cuma günü mü gerçekleştiğini sormaktadır. Ancak *أسافرَ حَالِدٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ؟* sorusunda ise böyle bir durum yoktur. Sadece Halid'in Cuma günü seyahat edip etmediği sorulmaktadır.¹¹⁸

2. Cevap Üslûbu

Kullanılan soru edatlarına göre cevaplar farklı şekillere büründürülmektedir. Dolayısıyla biz de edatlarının harf ve isim olmalarını göz önünde bulundurularak sorulan sorulara nasıl cevap verildiğini ve hangi cevap edatlarının kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Harf Olan İstifhâm Edatlarının Cevapları

Harf olan istifhâm edatlarından hemze tek başına kullanıldığında, olumlu içerikli sorularda cevap *نَعَمْ* / *evet* veya *لَا* / *hayır* ile gelir. Bu bağlamda *أَحْضَرَ زَيْدٌ؟* / *Zeyd geldi mi?* denildiğinde cevap ya *نَعَمْ* / *Evet, Zeyd geldi* ya da *لَا لَمَّا حَضَرَ زَيْدٌ* / *Hayır Zeyd henüz Zeyd gelmedi*, olur.¹¹⁹

Hemze *أَوْ* ile birlikte soruda getirilirse cevap yine *نَعَمْ* ve *لَا* ile verilir. Dolayısıyla *أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَوْ زُبَيْرٌ؟* / *Zeyd veya Zübeyr yanında mıdır?* sorusunun cevabı ya *نَعَمْ عِنْدِي زُبَيْرٌ* / *Evet Zübeyr yanımdadır*, ya da *لَا لَيْسَ لِي وَاحِدٌ عِنْدِي* / *Hayır hiçbirini yanımda değildir*, biçiminde olur. Hemze, *أَمْ* ile kullanılırsa cevap tayinle gerçekleştirilerek *زَيْدٌ عِنْدِي* ya da *زُبَيْرٌ عِنْدِي* denilir.¹²⁰

Olumsuz soru cümlelerinde hemzeli ifadelere olumlu cevap vermek için *بَلَى*, menfi karşılık vermek için ise *لَا* edatı getirilir. Bu bağlamdaki olumsuz soruların olumlu cevaplarına *تَكَادُ مَمَيَّرٌ مِنَ الْعَيْطِ كُلَّمَا أَقْبَى فِيهَا فَوَجَّ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ* / *Neredeyse ceennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar. Onlar da şöyle derler: "Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve 'Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz' demiştik.*¹²¹ ve *وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ* / *Hani Rabbin (ezelde)*

¹¹⁷ Sâmerriâi, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 271.

¹¹⁸ Sâmerriâi, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 271.

¹¹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c. III, s. 114, c. IV, s. 234.

¹²⁰ Sâmerriâi, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 272.

¹²¹ Mülk, 9/8.

Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir,¹²² ayetlerini örnek olarak zikredebiliriz. "Zeyd gelmedi mi?", sorusunda لَمْ يَحْضُرْ /Zeyd gelmedi mi?, sorusunda لَمْ يَحْضُرْ denildiğinde olumsuz cevap verilmiş olur. Bu tür ifadelerle نَعَمْ 'la cevap verilmesi nefyin ikrarı anlamına gelir ve anlam نَعَمْ /Evet Zeyd gelmedi, biçimine dönüşür. Bundan dolayı müfessirler أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ sorusuna muhataplar نَعَمْ ile cevap vermiş olsalardı küfre düşmüş olacaklardı, demişlerdir.¹²³

Harf olan istifhâm edatlarından ikincisi هَل'in cevabı, tek başına ya da أَوْ ile birlikte getirildiğine bakılmaksızın daima نَعَمْ ya da لَا ile gerçekleşir. Dolayısıyla هَلْ نَعَمْ /Evet Zeyd geldi, denildiği zaman olumlu cevapta نَعَمْ حَضَرَ زَيْدٌ /Zeyd geldi mi, denildiği zaman olumsuz cevapta ise لَمْ يَحْضُرْ زَيْدٌ /Hayır Zeyd gelmedi, denilir. وَنَادَى أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ / Cennetlikler cehennemliklere, "Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'd ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar, "Evet" derler. O zaman aralarında bir duyurucu, "Allah'ın laneti zalimlere!" diye seslenir,¹²⁴ ayetinde de bu tür bir kullanım görüyoruz.¹²⁵

Yine هَلْ حَضَرَ زَيْدٌ أَوْ زُبَيْرٌ? /Zeyd veya Zubeyr geldi mi? sorusunun olumlu cevabı نَعَمْ ya da لَا ile olur. Çünkü bu tür ifadeler هَلْ حَضَرَ أَحَدُهُمَا? /Onlardan biri geldi mi, anlamındadır. Dolayısıyla وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ يُحْسِبُ مِنْهُمْ مَنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا /Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?¹²⁶ ve قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يُنْفَعُونَكُمْ? /İbrahim dedi ki: "Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?" Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?"¹²⁷ ayetlerine cevap verilseydi لَا ile başlatılırdı.¹²⁸

2.2. İstifhâm İsimlerinin Cevapları

İstifhâm isimlerinin cevapları, anlamlarına bağlı olarak tayinle gerçekleşir. Dolayısıyla هَلْ حَضَرَ مُحَمَّدٌ? sorusunun cevabı maksada göre ya حَضَرَ مُحَمَّدٌ ya da حَضَرَ مُحَمَّدٌ olur. Yine bu bağlamda وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ / Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? "De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir."¹²⁹, ve وَإِذْ أَسْرَأَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ خَدِيْقًا

¹²² A'râf, 172.

¹²³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. II, s. 193; Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 272.

¹²⁴ A'râf, 7/44.

¹²⁵ Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 272.

¹²⁶ Meryem, 19/98.

¹²⁷ Şuarâ, 26/72-73.

¹²⁸ Sâmerri, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 234.

¹²⁹ Yâsin, 36/78.

فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأُظْهِرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأُكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْحَبِيرُ / ... Peygamber bunu ona (sırrı açıklayan eşine) haber verince o, "Bunu sana kim bildirdi?" dedi. Peygamber, "Bunu bana, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdar olan Allah haber verdi" dedi.¹³⁰ âyetlerinde fiil cümlesiyle cevap getirilmişken قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ يُنَجِّيكُمْ مَنْ ظَلَمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ يُنَجِّيكُمْ /De ki: "Sizler, açıktan ve gizlice ona 'Eğer bizi bundan kurtarırsa elbette şükredenlerden olacağız' diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) kim kurtarır?" De ki: "Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allah kurtarır. Ama siz yine de ona ortak koşuyorsunuz."¹³¹ âyetlerinde isim cümlesiyle karşılık verilmiştir.¹³²

مَا زَيْدٌ؟ / Zeyd nedir? sorusuna كَاتِبٌ وَشَاعِرٌ / katip ve yazardır gibi bir nitelik anlamlı sözcükle cevap verilebilir. مَاذَا اشْتَرَيْتَ؟ / ne satın aldın? sorusuna قَالَمًا / kalem, denilebilir. Bu durumda cümlelerin takdiri قَالَمًا اشْتَرَيْتَ şeklinde olur. قَالَمٌ sözcüğünün, ifadeye كَاتِبٌ اشْتَرَيْتَهُ كِتَابٌ şeklinde bir anlam yüklenerek merfu okunması da caizdir. Bu bağlamda يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْبُرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ يُنَجِّيكُمْ /Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı." Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünüyorsunuz¹³³ (Bakara, 2/219) ve أَحْسِنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلِذَلِكَ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ /Allah'a karşı gelmekten sakınan kimselere, "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada iyilik yapanlara bir iyilik vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir¹³⁴ âyetlerinde nasb ile وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ /Onlara "Rabbiniz ne indirdi?" denildiği zaman, "Öncekilerin masalları" dediler,¹³⁵ âyetinde ise ref ile cevap getirilmiştir.¹³⁶

مَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا حَيْرٌ ifadesinde anlam قَالُوا حَيْرٌ biçimindedir. Burada cevabın mansûb getirilmesi, kâfirlerin cevaplarına muhalif olması içindir. Çünkü nasb, mukadder bir أَنْزَلَ 'nin varlığına işaret etmektedir. Ref ile ise ifade, başlangıç cümlesi ya da mevsûl olan bir mübtedayla başlayan bir ibare olarak yorumlanabilir.¹³⁷

¹³⁰ Tahrim, 66/3.

¹³¹ En'âm, 6/63-64.

¹³² Sâmerriâi, Me'âni'n-Nahv, c. IV, s. 273.

¹³³ Bakara, 2/219.

¹³⁴ Nahl, 16/30.

¹³⁵ Nahl, 16/24.

¹³⁶ Sâmerriâi, Me'âni'n-Nahv, c. IV, s. 273.

¹³⁷ Esterâbâdi, Muhammed b. el-Hasan, Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbnî'l-Hâcib, thk. Yusuf Hasan Ömer, III. Baskı, Bingazi, 1996, c. II, s. 272.

Son ayette cevap هُوَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ /o öncekilerin masallardır, şeklinde takdir edilir. Burada anlamı أَنْزَلَ أَسَاطِيرَ الْأَوَّلِينَ / o öncekilerin masallarını indirdi, şekline getireceği için nasb ile okumak caiz değildir. Zira inkârcılar Allah'ın Kur'an'ı indirdiğine inanmamaktadırlar. Dolayısıyla cümlenin anlamının هَذَا الْكَلَامُ هُوَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ / bu söz öncekilerin masallardır, şeklinde olduğu düşünülür.¹³⁸

2.3. Cevap Edatları

Soru üslûplarına ve verilen cevaplara bağlı olarak bir takım edatlar kullanılmaktadır. Biz burada sık kullanılanlardan az kullanılanlara doğru cevap edatlarını açıklamaya çalışacağız.

2.3.1. نَعَمْ

Tasdik, va'd ve 'ilâm/ bildirme edatıdır. نَعَمْ 'ın tasdik anlamını içermesi daha çok haberî bir ifadeden sonra görülür. Dolayısıyla فَدَّ جَائِكَ زَيْدٌ /Gerçekten Zeyd sana geldi ya da مَا جَائِكَ زَيْدٌ /Zeyd sana gelmedi denildiğinde نَعَمْ la cevap verildiğinde cümle nefiy ya da ispat anlamında tasdik edilmiş/onanmış olur.¹³⁹

Va'd anlamı, emir, nehiy ve onların anlamını içeren cümlelere karşılık olarak نَعَمْ kullanıldığında ortaya çıkar. Bu bağlamda, قَرِيبًا قُرْبَانَا /yakında bizi ziyaret et ya da لَا تُخْبِرُهُ بِمَا حَدَّثَ /meydana gelen olaydan onu haberdar etme, cümlelerine نَعَمْ ile cevap verildiğinde konuşan kişinin isteğinin yerine getirileceği vad edilmiş olur.¹⁴⁰

'ilâm/bildirme istifham edatlarından sonra gerçekleşir. أَجَاءَ زُبَيْرٌ؟ /Zubeyr geldi mi, denildiğinde نَعَمْ diye karşılık verilir.¹⁴¹

2.3.2. بَلَى

Cümle haber olsun ya da istifhâm anlamlı olsun, بَلَى nefiyi iptal etme amaçlı getirilir.¹⁴² Haberden sonra getirilmesine وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ /İnkâr edenler, "Kıyamet bize gelmeyecektir" dediler. De ki: "Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbime andolsun ki, Kıyamet size mutlaka gelecektir. Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile ondan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır"¹⁴³, ayeti örnek olarak zikredilebilir. وَلَوْ تَرَى إِذْ وَفُّوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ /Rab'lerinin huzurunda

¹³⁸ Esterâbadî, Şerhu'r-Radî, c. II, s. 272- 273.

¹³⁹ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, c. IV, s. 296.

¹⁴⁰ Meylânî, Muhammed b. 'Abdurrahmân el-'Omerî, Şerhu'l-Muğni, yy., trs., s. 102; Sâmerrâî, Me'âni'n-Nahv, c. IV, s. 275.

¹⁴¹ Sâmerrâî, Me'âni'n-Nahv, c. II, s. 192.

¹⁴² İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, c. IV, s. 296.

¹⁴³ Sebe, 34/3. Ayrıca bkz. Teğâbun, 64/7.

durduruldukları vakit (hallerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: "Nası!, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?" Onlar, "Evet, Rabbimiz'e andolsun ki, gerçekmiş" diyecekler. (Allah), "Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!" diyecek¹⁴⁴, ayetinde ise بلى'nın istifhâmdan sonra geldiği görülmektedir. Dolayısıyla بلى sadece nefy içerikli cümlelerde kullanılır.¹⁴⁵

2.3.3. أَجَلَ

Haberden ve talepten sonra tasdik için gelen cevap harfidir.¹⁴⁶ Dolayısıyla زَيْدٌ زَارَكَ/Zeyd seni ziyaret etti, ya da زَيْدٌ لَمْ يَزُرْكَ/Zeyd seni ziyaret etmedi, ifadelerine karşılık أَجَلَ denildiğinde olumlu olsun, olumsuz olsun söz tasdik edilmiş olur. هَلْ أَجَلَ؟ Zeyd kalktı mı? sorusuna cevap olarak نَعَمْ gibi أَجَلَ de getirilebilir.

Bazıları bu edatın habere özgü olup istifham ve emir gibi üslûplardan sonra kullanılmadığını iddia etmişlerdir. Bazılarına göre ise haberden sonra أَجَلَ'nin, istifhâmdan sonra ise نَعَمْ'nin kullanılması daha uygundur.¹⁴⁷

2.4.5. إِنَّ

لَعَنَ اللَّهُ نَاقَةَ حَمَلَتْنِي إِلَيْكَ/İnna anlamında cevap harfidir.¹⁴⁸ İbn Zubeyr kendisine زَيْدٌ زَارَكَ/Zeyd seni ziyaret etti, diyen kişiye إِنَّ وَرَأَيْتَهُ/İnna anlamına geldiğini ve az kullanımlı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Bergstrasser'e göre إِنَّ cevap edatlarının en eskilerinden biridir.¹⁵⁰

2.4.6. إِي

İyi olmakla birlikte إِي sadece kasem üslûbundan önce gelir. Haberi tasdik etmek, talepte bulunan kişiye vadetmek, soru soran şahsa da ilamda bulunmak için kullanılır.¹⁵¹ Dolayısıyla زَيْدٌ زَارَكَ زُبَيْرٌ/Zübeyr seni ziyaret etti, denildiğinde إِي وَاللَّهِ/İyi vallahi (ziyaret etti); زُبَيْرٌ زَارَكَ زَيْدٌ/Çokça ziyaret ettik, ifadesine karşılık إِي لَعْمَرِي/İyi ömrüme yemin olsun ve زَيْدٌ؟ Zeyd geldi mi, diye sorulduğunda إِي وَرَبِّي/Rabbime yemin olsun evet, biçiminde cevap verilebilir. Bu tür bir kullanımı "O (azap) gerçek midir?"

¹⁴⁴ En'âm, 6/30.

¹⁴⁵ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 275.

¹⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 107.

¹⁴⁷ Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 276.

¹⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 240.

¹⁴⁹ Sibeveyh, *el-Kitap*, c. III, s. 151.

¹⁵⁰ Bergstrasser, Gotthelf, *et-Tatavvuru'n-Nahvî'l-Luğatî'l-Arabiyye*, Matbaatu's-Semâh, 1929, s. 110; Sâmerî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 276.

¹⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 501.

diye senden haber soruyorlar. De ki: "Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah'ı) âciz kılacak değilsiniz"¹⁵² ayetinde görmekteyiz.¹⁵³

2.4.7. جَلَل

جَلَل anlamında harf olabileceği gibi عَظِيمٌ/büyük, yüce ya da تَبَسِيرٌ/az, basit anlamında isim şeklinde gelebilir.¹⁵⁴ Dolayısıyla هَلْ قَامَ زَيْدٌ? /Zeyd kalktı mı, denildiğinde cevap olarak نَعَمْ anlamında جَلَل denilir. Bu durumda söz konusu sözcük lafzi bir amel yapmaz. Cevap komunda gelen cümleye vekillik etmiş olur. Arap dilinde çok az görülür.¹⁵⁵

2.4.8. جَيْر

Cim harfinin kesresi, râ harfinin fethasıyla okunur. Az da olsa râ harfi fethalanmış olarak kullanılır.¹⁵⁶ el-Cezûlî'ye göre هَلْ نَعَمْ anlamına gelen cevap harfidir.¹⁵⁷ el-Mâlikî bunu cevap harfi olarak kabul etmez. Ona göre kase anlamına içeren حَقًّا anlamında bir isimdir. Nitekim te'kid için hem kase hem de حَقًّا kelimesine ivaz getirilmiştir. Dolayısıyla جَيْرٌ لَأَفْعَلَنَّ ibaresi حَقًّا لَأَفْعَلَنَّ/Yemin olsun gerçekten yapacağım, anlamındadır.¹⁵⁸

Sonuç

Arap dili ve belâğatının en önemli uslûplarından biri de istifham uslûbudur. Bu bağlamda istifham edatları, tasavvur ve tasdik anlamları göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır. Hem tasavvur hem de tasdik anlamda getirilen istifhâm edatı hemzedir. Yaygın olarak kullanılan bu edat, harf olarak kabul edilir ve irabda mahalli yoktur. Bir diğer istifham edatı olan هَل ise sadece tasdik amaçlı kullanılmakla beraber, kullanım alanları hemzeye göre daha sınırlıdır. Doğru bir kullanım için onların bu özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Diğer soru edatları ise meânî ilmi kapsamında sadece tasavvur için kullanılıp, cümledeki konumlarına göre irablanırlar. Soru edatlarının cümle

¹⁵² Yûnus, 10/53.

¹⁵³ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 277.

¹⁵⁴ Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 237.

¹⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 244.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 239.

¹⁵⁷ İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufassal*, İdâretu't-Tibâeti'l-Müniriyye, Mısır, trs., c. VIII, s. 124; Sâmerrâî, *Me'âni'n-Nahv*, c. IV, s. 277.

¹⁵⁸ Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk, *Kitabu'l-Cümel fi'n-Nahv*, thk. Ali Tefîk el-Hamed, Müessesetu'r-Risâle, Dâru'l-Emel, I.Baskı, Ürdün, 1404/ 1984, s. 263; Mâlikî, Ahme db. Abdinnur, *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harât, Matbûâtu Mecmei'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimeşk, h. 1394, s. 176- 177.

içerisindeki konumları cümlelerin anlamı açısından önem arz eder. Zira onların takdim- tehir durumlarına bağlı olarak cümlelerin manası değişebilmektedir.

Kullanılan soru edatlarına göre cevap kelimeleri de değişiklik gösterir. Soru edatlarına yönelik verilen cevaplarda uygun cevap kelimesinin kullanılması oldukça önem arz eder. Bu bağlamda بلى، نعم، لا cevaplarının kullanım yerlerine dikkat edilmelidir. Aksi takdirde cümle tamamen farklı anlam yüklenir.

Alim ve aydınlar başta olmak üzere, Arap dili metinlerine muhatap olan, Kur'ân ve hadis gibi dini metinleri anlayıp onlardan insanlık yararına çözümler üretme uğraşısı içinde bulunan kimselerin özellikle istifham ve cevap üslûbunda yer alan ince beyani farklılıkları göz ardı etmemesi gerekir.

Kaynakça

- Âmilî, Bahauddîn Muhammed b. Huseyn, *el-Keşkûl* (thk. Muhammed Abdulkirim en-Nemerî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Bergstrasser, Gotthelf, *et-Tatavvuru'n-Nahvîli'l-Luğati'l-Arabiyye*, Matbaatu's-Semâh, 1929.
- Edrenevî, Muhammed Fevzi, *Seyfu'l-Gallâb Şerhu Muğni't-Tullâb*, Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1306.
- Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, Bingazi, 1996.
- Eşmûnî, Nuru'd-Dîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsâ b. Muhammed, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1375/ 1955.
- İbn Arabşâh, İsamuddîn İbrahim b. Muhammed, *el-Atval Şerhu Telhîsi Miiftâhu'l-'Ulûm*, (thk. Abdulhamid Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2001.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, thk. Abdullâtîf Muhammed el-Hatîb, es-Silsiletu't-Turasiyye, Kuveyt, I.Baskı, 1461/ 2000.
- İbnu'n-Nâzım, Ebu Abdillâh Bedruddin b. Muhammed, *Şerhu'bni'n-Nâzım ala Elfiyeti'bni Mâlik*, (thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufassal*, İdâretu't-Tibâeti'l-Müniriyye, Mısır, trs.
- Habenneke, Abdurrahman el-Meydânî, *Devâbitu'l-Marife ve Usûlu'l-İstidlâl ve'l-Munazara*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2004.
- Kazvînî, el-Hatîb, Celaluddîn b. Abdurrahman, *el-İdâh fî Ulumi'l-Belağâ*, (hşy. İbrahim Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003.
- Kirkız, Mustafa, *Arap Belâgat Tarihi ve Gelişim Aşamaları*, Beyan Yay., İstanbul, trs.

- Mâlikî, Ahmed b. Abdinnur, *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harât, Matbûatu Mecmei'l-Luġati'l-Arabiyye, Dimeşk, h. 1394.
- Merâġî, Ahmed Mustafa, *Tarihu Ulûmi'l-Belâġa ve'Tarîfu bi Ricâlîhâ*, Matbaatu Mustafa el-Bâbi, Mısır, 1950.
- Teftâzânî, Mesud b. Ömer, *Muhtasaru'l-Meânî*, Mektebetu'l-Büşrâ, Pakistan, 1431/ 2010.
- Samarrâî, Fâdil Sâlih, *Meânî'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, I. Baskı, Ummân, 1420/ 2000.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrut, 1407/ 1987.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sibeveyh*, thk. Abdu's-Sellâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1408/ 1988.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *Kitabu'l-Cümel fî'n-Nahv*, thk. Ali Tefvik el-Hamed, Müessesetu'r-Risâle, Dâru'l-Emel, I.Baskı, Ürdün, 1404/ 1984.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır b. Abdullâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Marife, Beyrût, trs.